

Frank Tibor: Viktória királynő kezeihez.
Az osztrák–magyar kiegyezés brit tükörben 1865–1870
 Gondolat Kiadó, Budapest, 2019. 352 lap

Frank Tibor, az angol-amerikai történelemmel és kultúrával foglalkozó hazai kutatók egyik doyen-je és egyik legismertebb képviselője olyan új kötettel jelentkezett 2019-ben, amelyről nyugodtan kijelenthető, hogy fél évszázados kitartó kutatómunka eredménye, hiszen a szerző már egyetemi szakdolgozatában (1971) is azt vizsgálta, hogy Magyarországról milyen kép élt a brit közgondolkodásban a kiegyezés korában. Ennek alapján az olvasó azt is gondolhatná, hogy olyan történés-

szel áll szemben, aki egész tudományos pályáját egyetlen szakkérdés tanulmányozásának szentelte. Erről azonban szó sincs, hiszen Frank Tibor a 19–20. századi angol, amerikai és magyar történelem számos problémájával foglalkozott, sokszor úgy, hogy Magyarország históriáját az elsőként említett két ország történetének kontextusában vizsgálta. Ezt tette most is, újabb adalékokkal gazdagítva azt a területet, amellyel tudományos pályája kezdete óta sokat foglalkozott. A téma melletti kitartását tehát nem az motiválta, hogy nem tudott kilépni annak bűvköréből, hanem tudatos törekvésről van szó. Amint azt az egyik vele készített interjúban ki is fejtette „Egyébként is jellemző, hogy sohasem zárom le véglegesen témáimat, hanem mindig egyikhez tovább gyűjtöm az anyagot, és tovább gondolom következtéseimet, s ha tehetem, újabb kiadásban tovább építem őket”.¹

Ez a tudatos törekvés több közbenső állomáson keresztül jutott el a mostani könyv megjelenéséig. Egyetemi szakdolgozatában még főleg a kiegyezés brit visszhangjának sajtóanyagát dolgozta fel, s ez a munka aztán az Eötvös Loránd Tudományegyetem kiadásában angolul

is megjelent (1976). A magyar kiegyezés britanniai visszhangjával is foglalkozott a Zerffi Gusztáv (1820–1892) roppant érdekes pályaképét megrajzoló monográfiájában (1985). Kutatását levéltári anyagokra támaszkodva bővítette tovább, s az újabb eredményeket egy, az Egyesült Államokban megjelent kötetben tette közzé (2005).² Mostani könyvének 2019-ben való megjelenését azonban nem csupán az újabb kutatási eredmények beépítésének igénye motiválta: „Korábbi kutatási eredményeim átgondolását és első magyar nyelvű monografikus közreadását a brit viszonyok átalakulása, az Európai Unióhoz való kapcsolódás, majd e viszony felborulása, a brexit és nemzetközi következményei tették időszerűvé” (13.).

Ami a könyv tudományos újdonságait illeti, egyik leginkább szembevetendő eredménye Sir Robert Burnett David Morier (1826–1893) Magyarországról szóló diplomáciai jelentéseinek és feljegyzéseinek közreadása. Ez több mint száz oldalt, a könyv teljes terjedelmének mintegy harmadát teszi ki. Persze, erre a forrásközlésre sem csak úgy melleleg, hanem tudatos megfontolás eredményeként került sor. Frank Tibor a már idézett interjúban erről úgy nyilatkozott, hogy „Mindig vállaltam forrásközlési munkálatokat is, máig szeretem a szöveggondozást, és tudom mennyire fontos feladat a külföldi, illetve az idegen nyelvű szövegek magyar nyelvű kiadása”³.

A kötet nem forrásközlő része öt fejezetre oszlik, melyek terjedelme

azonban nagyon eltérő. Az első – mindössze ötoldalnyi – fejezetben az osztrák-magyar kiegyezés korának európai politikai hátterét mutatja be Frank Tibor. Érzékletesen ábrázolja, hogy az 1848–1849-es forradalmak és a kiegyezés közötti húsz esztendőben milyen jelentős átalakulások mentek végbe az egyes európai területek helyzetében, a nagyhatalmak egymáshoz való viszonyában. Mint a kiegyezés vonatkozásában megjegyzi, az „európai minta lett: olyan államszerkezet modellje, amely a hatalmi struktúrát kettébontja, és lokális autonómiákkal, perszónalunióval igyekszik helyettesíteni, pótolni a teljes állami szuverenitást” (21.). Ebből a mondatból egyértelműen úgy tűnik, hogy a szerző pozitív fejleménynek tekintette az Osztrák-Magyar Monarchia létrejöttét. A következő mondatában azonban arra utal, hogy a helyesen létrehozott autonómiákat csak a „nagyobb etnikai csoportokra” terjesztette ki a rendszer, s „nem hozott létre trializmust vagy éppen föderalizmust. Talán megkíméltek volna bennünket a 20. századtól”. Frank Tibornak ez a megjegyzése tehát azt is világosan jelzi, hogy a pozitívnak indult kezdeményezést nem sikerült kiterjeszteni, s hogy ez a kudarc a 20. századi történelem szörnyűségeinek kialakításában is fontos szerepet játszott (21.).

A második – valamivel már hosszabb – fejezetben a szerző azt vizsgálja meg, hogy a külügyek az 1860-as években milyen szerepet játszottak a brit politikai gondolkodásban,

illetve, hogy ennek tükrében, a korszakban milyen érdeklődés mutatkozott Britanniában a Habsburg Monarchia iránt. Ami az első kérdést illeti, a szerző a kor vezető brit politikusai (Russell, Derby, Gladstone, Granville) nézeteinek bemutatásával érzékeltette, hogy az 1860-as évekre az európai kontinentális politikába történő közvetlen be nem avatkozás vált a brit külpolitika vezérelvévé. A második fejezet második részében pedig arra a kérdésre keresi a választ, hogy Nagy-Britanniában ebben a helyzetben milyen érdeklődés nyilvánult meg az iránt a Habsburg állam – illetve ezen belül Magyarország – iránt, amelyik csak ritkán állt a brit politika és közvélemény érdeklődésének középpontjában. Összefoglalóan azt állapítja meg, hogy „Bár az újságok a vizsgált időszak alatt egyre többet foglalkoztak Magyarországgal, és bár van néhány utalás arra is, hogy a témával kapcsolatban nőtt az aggodalom, a magyarkérdés... sokkal kisebb érdeklődést ébresztett, mint a korszak más nemzetközi problémái” (36.).

A könyv egyértelműen leghosszabb és leghangsúlyosabb része a harmadik fejezet, amely az „Ausztéria-Magyarország marketingje” címet viseli. A cím mögött nagyon összetett tartalom áll. Frank Tibor azokat az összetett mechanizmusokat mutatja be, amelyek a brit hivatalos politika, illetve a szélesebb közvélemény Habsburg Monarchiáról alkotott képének alakításában szerepet játszottak. Nemcsak arról

esik szó, hogy a Habsburg állam londoni nagykövetsége hogyan próbálta meg „eladni” a Habsburg Monarchia egyes lépéseit a brit kormánynak és a közvéleménynek, hanem arról is, hogy az Egyesült Királyság bécsi nagykövetsége hogyan próbálta megfelelő információkkal ellátni a londoni döntéshozókat. A könyv egyik legérdekesebb fejezete az, amelyben a szerző a Habsburg állam londoni nagykövetsége munkájába enged betekintést. Érzékletesen mutatja be Apponyi Rudolf gróf (1812–1876) gondosan kiépített kapcsolatrendszerét, amelyet tizenhat esztendő (1856–1872) nagykövetsége idején hozott létre, s hogy ennek segítségével hogyan törekedett a hivatalos és a nem hivatalos Britannia befolyásolására. Látszik, hogy Frank Tibor itt, vagyis az egyéni sorsok apró összefüggéseinek összerakásában van igazi elemében, s szövegéből az is világosan érzékelhető, hogy mennyire élvezte ezt a kutatást. Apponyi és a nagykövetség kapcsolatrendszere bemutatása mellett a szerző arra is kitér, hogy a diplomáciai képviselőt hogyan végezte munkáját, kiket alkalmazott, s hogy milyen „iskolát” jelentett a fiatal diplomaták számára. Külön alfejezetet szentel annak bemutatására, hogy az osztrák fél milyen erőfeszítéseket tett a brit sajtó befolyásolására, amiben Henry de Worms (1840–1903) a későbbi brit konzervatív politikus, parlamenti képviselő, a Királyi Államtanács tagja, majd Pirbright bárója játszotta a vezető szerepet. Ezt a „befolyásolási” tevékenységet a

szerző összefoglalóan úgy értékelte, hogy ez a „manipulálás” mégis „pozitív fejleményekhez vezetett: biztosította az osztrák–magyar kiegyezés kedvező fogadtatását Nagy-Britanniában, és növelte a britek érdeklődését az újjászervezett Habsburg Birodalom kereskedelmi és pénzügyi lehetőségei iránt” (81.). Az utóbbi lehetőségek a két fél közötti kereskedelmi egyezményben öltöttek testet. A kereskedelmen túl, a katonai információcserére vonatkozóan is folytak tárgyalások.

A harmadik fejezetben, Frank Tibor külön alfejezetben vizsgálja, hogy a brit külügyminisztérium hogyan igyekezett információkhoz jutni a Habsburg Monarchiáról. Ezek egyik forrása természetesen az Egyesült Királyság bécsi nagykövetsége volt, ahol az a Sir Robert Burnett David Morier (1826–1893) is szolgált, akit ekkoriban kifejezetten a magyar politikára vonatkozó ismeretek beszerzésével bíztak meg. A brit érdekeket szem előtt tartva, Morier támogatta az osztrák–magyar kiegyezést, de „nem volt a magyar függetlenség barátja”, s a magyar politikai élről nagyon kritikus megjegyzéseket is tett. Mint megállapította „nincs olyan nép, amely nagyobb mértékben engedné magát az illúzióknak, mint a magyar”, de a magyarországi nemzetiségekkel kapcsolatos magyar álláspontot is erősen bírálta. Mint írta, a magyar vezetők „egyik oldalról azt állították, hogy nincs fontosabb a demokratikus egyenlőség legszélsőségesebb elvénél, a másik oldalon pusztán a

nyelvi kérdésen keresztül a kevesek legabszolútabb dominanciáját hirdették a többség fölött, és a szabadság és egyenlőség nevében kétségbeesetten küzdöttek a nemzeti kaszt fölényéért” (109–110.). Nem véletlenül mutatott rá Frank Tibor, hogy ezek a megjegyzései „Moriert R. W. Seaton-Watson előfutárának mutatják” (110.).

A szerző azon hatás vizsgálata mellett sem mehetett el, hogy a Habsburg Monarchiával kapcsolatos brit vélemény alakításában milyen szerepet játszottak az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc bukása után Nagy-Britanniába érkezett magyar menekültek. Ezek közül természetesen Kossuth Lajos hatása volt a legnagyobb, aki hosszabb időt töltött a szigetországban. Frank Tibor számos korábbi publikációjában foglalkozott már azzal, hogy Kossuth – a politikai marketing tudatos alkalmazásával – hogyan igyekezett megnyerni a brit (és az amerikai) közvéleményt a magyar ügy támogatásának. Ebben – „élettörténete mitologikus áthangolása” szellemében (115.) – leginkább arra az általa kialakított mítoszra alapozott, hogy magyarországi börtönében az angolszász világban rendkívül nagy becsben tartott Shakespeare művei segítségével tanult meg angolul. Ez nagyon sikeres taktikának bizonyult, mivel „a magánmítosz egyre sűrűbben forgott közszájon, s utat talált a sajtóhoz és a népszerű irodalomhoz is. Kossuth Shakespeare-tanulmányai hasonértelművé váltak Angliához és az Egyesült Államokhoz, angolsága

Shakespeare nyelvéhez, míg Shakespeare nyelve a szabadság hangjához és a demokráciához... Shakespeare a szabadság metaforájává vált” (122.). Az 1860-as évek közepére azonban mindez megváltozott, mivel Kossuth népszerűsége kezdett feledésbe merülni, s ő maga 1861-ben Itáliába költözött. Nagy-Britanniában főként Vukovics Sebő (1811–1872), a Szemere-kormány igazságügy-minisztere, illetve Pulszky Ferenc (1814–1897) igyekezett fenntartani a magyar ügy befolyását, ám „a kiegyezéssel teljes mértékben szertefolyottak azok a lehetőségek, amelyekkel a száműzött szabadságharcosok a közvéleményt formálhatták Angliában” (128.).

A harmadik fejezet utolsó alfejezetében azt vizsgálja meg Frank Tibor, hogy a brit újságírók, illetve a korabeli Magyarországon járt brit utazók mennyiben járultak hozzá a Habsburg Monarchia képének alakításához. Ebben a vonatkozásban a szerző Arthur J. Patterson szerepét emeli ki, aki az 1860-as években többször járt Magyarországon. A korábban említett R. B. D. Morierrel szemben, ő egyértelműen szimpatizált a magyarokkal, olyannyira, hogy „az 1860-as viharos évtized során Pattersonból buzgó magyar hazafi lett”, aki Jókai Mór vagy Gyulai Pál műveit is igyekezett a brit olvasóközönség felé közvetíteni. Némely más brit kortársától eltérően, Patterson nem csupán Pest-Budát látogatta meg, hanem a vidéki Magyarországot is jól ismerte. Mint felidézte

„hosszú hetekig tartózkodtam néhány vidéki városban is, például Szegeden, Debrecenben és Miskolcon, és számos vidéki házban is” (150.). A Debreceni Szemle olvasóit érdekelheti, hogy két debreceni levelezőtársa is szert tett. Az egyik Kiss Lajos (1814–1885), aki 1861-ben Debrecen polgármestere is volt, majd 1865 után egészen haláláig a város ellenzéki országgyűlési képviselőjeként tevékenykedett. A másik pedig id. Révész Imre (1826–1881) teológus, egyházi és egyháztörténeti kutató, akitől Patterson statisztikai információinak jelentős része származott.

A szerző a negyedik (a második leghosszabb) fejezetben összegzi azt, hogy az addig vizsgált források alapján milyen kép alakult ki a Habsburg Monarchiáról és a kiegyezésről a korabeli Nagy-Britanniában. A birodalom gazdasági és társadalmi viszonyairól kialakult kép „sokféle forráson vagy megfigyelésen alapult, de azok mindegyike megbízhatatlan, naiv, vagy futó benyomásokra épül... A kialakuló kép azonban, még a maga töredékes és tökéletlen módján is, reprezentatívan tükrözi Ausztria és Magyarország gazdasági helyzetét a vizsgált időszakban” (168.). A magyar politika történelmi és nemzeti jellegére vonatkozóan kettős kép alakult ki a brit megfigyelőkben. Számukra „a birodalom egysége és a kiegyezés terve” úgy tűnt fel, mint „a liberális Európa érdeke, vagy pontosabban, mint a brit liberálisok érdeke, és ennek a liberalizmusnak a nevében fordulnak a britek

a független Magyarország eszméje ellen” (169.). Vagyis 1848 liberális reformjait helyeselték, ám a Habsburg állam egysége fenntartásának európai/brit érdeke miatt, 1849 „jogellenes” trónfosztását és Magyarország teljes függetlenségének gondolatát már elvetették. A brit liberális megfigyelők azonban rokonszenvvel tekintettek a magyar politikai élet és gondolkodás „alkotmányos jellegére”. Amint az egyikük megfogalmazta ez „egyaránt távol volt az amerikai republikanizmustól és a francia imperializmustól, s leginkább az angol whigek politikájának liberális és fejlettebb típusához áll közel” (172.).

Nem állott a brit megfigyelők érdeklődésének középpontjában, mégis elég kritikus véleményeket fogalmaztak meg a magyarországi nemzetiségi kérdéssel kapcsolatban. Ebből a szempontból Chatles Boner (1815–1870) Erdélyről szóló könyve emelhető ki, amely az erdélyi szászokra, mint a nyugati civilizáció előretolt bástyáira tekintett, szemben a kelethez kötődő magyarokkal és a barbár, civilizálatlan románokkal. Az európai nagyhatalmi egyensúly fenntartásának gondolatától motíválva a brit elemzők helyeselték és támogatták a kiegyezést, s az Osztrák–Magyar Monarchia így létrehozott „belső szerkezetében” néhányan olyan példát láttak, amely Britannia számára is fontos tanulságokkal szolgálhat. Nem kisebb személyiség, mint W. E. Gladstone (1809–1898) brit miniszterelnök volt az, aki az Írország Egyesült Királyságon belüli

önrendelkezéséről szóló 1886-os parlamenti vitában az Osztrák–Magyar Monarchia „kettős hatalomgyakorlásának” példáját állította honfitársai elé. De ez a párhuzam az ír nacionalista politikusok fiatalabb nemzedékében is nagy visszhangot váltott ki. Arthur Griffith (1872–1922) a *Resurrection of Hungary: A Parallel for Ireland* (Magyarország feltámadása: egy párhuzam Írország számára, 1904.) című könyvében Magyarország Ausztriával szemben kikényszerített önállóságát és a kiegyezés után bekövetkezett politikai, gazdasági és társadalmi „újjaszületését” állította követendő példaként ír kortársai elé. Akkori és későbbi bírálói azt vetették Griffith szemére, hogy alapvetően félreértelmezte az osztrák–magyar kiegyezés jellegét, mivel – amint arra Lojtkó Miklós rámutatott – „az 1867-es kiegyezésben Magyarország nem kiharcolta a szabadságát Ausztriától... hanem konzervatív-liberális elemei – s nem forradalmárai – megegyezést kötöttek” (183.).

A brit sajtó a kiegyezéshez vezető útról is elég részletesen beszámolt. Ezek a cikkek arról tanúskodtak, hogy „a brit politikai gondolkodásban a magyarkérdés nemzetközi problémaként jelentkezik, megoldása pedig, mint európai jelentőségű feladat” (187. o.). Ez azt jelentette, hogy a brit politika és közvélemény nagymértékben a németkérdés szemüvegén keresztül tekintett a Habsburg Monarchia problematikájára. Vagyis azt mérlegelte, hogy Ausztria és Poroszország közül melyik fogja

a vezető szerepet játszani a német egység megvalósításában. Ez a folyamat az Ausztria és Poroszország közötti háború kirobbanásához vezetett 1866-ban, amelyben a brit megfigyelők – francia támogatás esetén – az előbbi győzelmét tartották valószínűbbnek. A brit közvélemény mégis üdvözölte a porosz győzelmet, amennyiben az egy olyan erős Németországot teremtett, amelyik „hatékony ellenszere lesz az orosz ambícióknak” (190.). Ausztria vereségét a kiegyezés megkötése követte, amelyet a brit sajtó és közvélemény megint csak a saját szempontjainak megfelelően értelmezett. 1867-et 1848 liberális reformeszményei örökösének tekintették s elhatárolták 1849 forradalmától. Ezt a felfogást jól tükrözte Kossuth Lajos és Deák Ferenc eltérő megítélése. Az 1850-es évek elején ünnepelt Kossuth 1867-re radikális „agitátorrá” változott, akinek politikája egyértelmű kudarc-hoz vezetett. Vele szemben sikeresnek bizonyult Deák politikája, akit az angol whig reformer szabadság-eszmények letéteményeseként üdvözöltek.

Az új dualista állam brit értékelésével kapcsolatban Frank Tibor két fő szempontot emel ki. Egyrészt, nagy figyelmet kap a birodalom és benne Magyarország soknemzetiségű jellege, másrészt pedig annak elemzése, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia létrejötte hogyan hatott az európai hatalmi egyensúlyra. Ami az első kérdést illeti, a brit sajtó erősen bírálta a birodalom német és ma-

gyar „elemeinek” szupremácia törekvését, s ezzel összefüggésben a magyarországi nemzetiségi politikát. Egyes szerzők – a román és a szerb állam megszületését és eljövendő megerősödését mérlegelve – Magyarország feldarabolásának gondolatát is felvetették. Az európai nagyhatalmi egyensúly tekintetében pedig eléggé egységesnek volt nevezhető az a brit álláspont, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia legfontosabb funkciója az, hogy „*cordon sanitaire*-ként kell védelmeznie Nyugat-Európát az azon túl található despotikus elvek hatásától” (214.).

Vizsgálódásai eredményeit Frank Tibor alig két és fél oldalas zárófejezetben foglalja össze. Figyelemre méltó, hogy nem esik abba a hibába, hogy kutatási témáját felnagyítva, túlrázza a Habsburg Monarchiáról alkotott brit kép jelentőségét. Mint megállapítja, a vizsgált korszakban „Nagy-Britannia csak csekély érdeklődést tanúsított Közép-Európa iránt, és az a kevés információ, amelyet kapott, nem alakított ki egyöntetű képet sem az egyének szintjén, sem országosan... a brit közvélemény az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc iránt őszintén és komolyan érdeklődött, az 1866–67-es közlések, nyilatkozatok nem jelentenek sokkal többet, mint egyéni véleményeket, illetve nagy ritkán azok összességét” (219.).

Frank Tibor könyve kiváló áttekintést nyújt arról, hogy a brit sajtóban, és a szélesebb értelemben vett közvéleményben az 1860-as évek második felében milyen kép élt a

Habsburg Monarchiáról és benne Magyarországról. A szerző elsősorban a különféle szinteken megvalósuló információáramlás csatornáinak feltárását tartotta feladatának, amit aprólékos gondossággal és eltökéltséggel szinte tökéletesen megvalósított. Az ismertetőnek kifejezetten szimpatikus Frank Tibornak az a fel fogása, hogy feltárt eredményéért – vagyis a brit érdeklődés korlátozott voltáért – nem teszi felelőssé a brit politikát vagy közvéleményt, s nem tesz szemrehányást neki ezért az „elhanyagolásért”. A szerző nem kívánt többet elvárni a brit véleményformálóktól annál, mint amit sajátos nézőpontjuk és országuk nagyhatalmi érdekei meghatároztak. Frank Tibor könyve annak tudatosítása szempontjából is példamutató, hogy a történész igazán sohasem zárhatja le az őt érdeklő témákat, hanem az irántuk való érdeklődés egész pályafutása során elkíséri. A szakemberek többsége azonban nemigen teszi meg azt, amit ő, vagyis, hogy időről-időre modernizálja és új eredményekkel gazdagítva adja ki korábbi kutatási

eredményeit. Bizakodhatunk abban, hogy mostani könyve témája szempontjából sem ez volt az utolsó szava.

¹ „Egy történelem van, ahhoz kell a lehető legtöbb oldalról közel kerülni”. Interjú Frank Tiborral. In: *Történészek története. Kutatók hivatásukról, pályájukról, eredményeiről*. Szerk. Czefener Zsófia – Szóts Zoltán Oszkár – Szóts-Rajkó Kinga. Fakultás Kiadó – Újkor Alapítvány, Budapest, 2018. 81.

² Frank Tibor: *The British Image of Hungary 1865–1870*. ELTE Department of English, 1976; Frank Tibor: *Egy emigráns alakváltozásai: Zerffi Gusztáv pályaképe 1820–1892*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985; Tibor Frank: *Picturing Austria–Hungary: The British perception of the Habsburg Monarchy 1865–1870*. Columbia University Press, New York, 2005

³ Interjú Frank Tiborral 81.

Lévai Csaba
történész, egyetemi docens
Debreceni Egyetem